

УДК 783.29

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2024-4-12>

Чжу СЮАНЬЯН

пошукач кафедри історії музики та музичної етнографії, Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової, вул. Новосельського, 63, м. Одеса, Україна, 65023

ORCID: 0000-0002-0420-9915

Бібліографічний опис статті: Чжу, Сюаньян (2024). Поетика «Військового реквієму» Б. Бріттена: між пацифізмом та духовними традиціями англіканства. *Fine Art and Culture Studies*, 4, 81–90, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-4-12>

ПОЕТИКА «ВІЙСЬКОВОГО РЕКВІЄМУ» Б. БРІТТЕНА: МІЖ ПАЦИФІЗМОМ ТА ДУХОВНИМИ ТРАДИЦІЯМИ АНГЛІКАНСТВА

У дослідженні узагальнено релігійно-змістовну та поетико-інтонаційну специфіку «Військового реквієму» Б. Бріттена в річищі духовних шукань англійської культури і музики ХХ століття.

Мета роботи – виявлення духовно-змістовної, жанрово-стильової та поетико-інтонаційної унікальності «Військового реквієму» Б. Бріттена в річищі релігійно-етичних настанов англіканства та пацифістських переконань композитора.

Методологія роботи має комплексний характер і базується на поєднанні засад міждисциплінарного, історико-типологічного, герменевтичного та жанрово-стилістичного методів дослідження.

Наукова новизна роботи визначена її аналітичним ракурсом, що враховує не тільки новаційність підходу Б. Бріттена до відтворення типології реквієму, а й його англіканську тенезу, доповнену пацифістськими переконаннями композитора.

Висновки. Б. Бріттен – видатний англійський композитор ХХ століття, якому вдалося в своїй багатогранній спадщині, з одного боку, відродити духовні традиції вітчизняної музичної культури, з іншого – вписати їх в контекст різнобарвного музичного модерну, зберігаючи при цьому свій авторський неповторний стиль та глибинне розуміння духовної сутності історичних процесів свого часу. Пацифістський світогляд Б. Бріттена, сконцентрований на негативному відношенні до будь-якої війни, також укорінений в релігійних настановах англіканства, у поєднанні з духовно-просвітницькою спрямованістю концепцій більшості творів композитора, визначив й задум «Військового реквієму», його поетико-інтонаційну та жанрову своєрідність. З одного боку, твір, структурно побудований на основі органічного поєднання латинського реквієму та поезії В. Овена, генетично сходить до традицій «англіканського реквієму». З іншого боку, широкий образно-символічний спектр змістовного наповнення композиції Б. Бріттена виявляє її контактність з пасіоном та містерією, сконцентрованих не тільки на темі жертовності, але й духовного Преображення та їх відповідного музично-риторичного відтворення. Виявлення такого роду жанрового синтезу в музиці ХХ – початку ХХІ століть дозволить поглибити дослідження англійської хорової музики та її духовно-етичних настанов.

Ключові слова: «Військовий реквієм» Б. Бріттена, реквієм, «англіканський реквієм», англійська хорова музика ХХ століття, жанр, стиль, хор, жанровий синтез, поліфонія, англіканство, пацифізм, містерія.

Xuanyang ZHU

Searcher of the Department of Music History and Musical Ethnography, Odesa National Academy of Music named after A. V. Nezhdanova, 63, Novoselskogo St, Odessa, Ukraine, 65023

ORCID: 0000-0002-0420-9915

To cite this article: Xuanyang, Zhu (2024). Poetyka «Viys'kovoho rekviyemu» B. Brittena: mizh patsyfizmom ta dukhovnymy tradytsiyamy anhlikanstva [Poetics of “War Requiem” by B. Britten: between pacifism and spiritual traditions of Anglicanism]. *Fine Art and Culture Studies*, 4, 81–90, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-4-12>

POETICS OF B. BRITTEN'S “WAR REQUIEM”: BETWEEN PACIFISM AND THE SPIRITUAL TRADITIONS OF ANGLICANITY

The study summarizes the religious-content and poetic-intonation specifics of B. Britten's «War Requiem» in the midst of spiritual searches of English culture and music of the 20th century.

The purpose of the work is to reveal the spiritual-content, genre-stylistic and poetic-intonational uniqueness of B. Britten's «War Requiem» in the confluence of the religious and ethical instructions of Anglicanism and the composer's pacifist beliefs.

The methodology of the work has a complex nature and is based on a combination of the principles of interdisciplinary, historical-typological, hermeneutic and genre-stylistic research methods.

The scientific novelty of the work is determined by its analytical perspective, which takes into account not only the innovative approach of B. Britten to the reproduction of the typology of the requiem, but also its Anglican genesis, supplemented by the composer's pacifist beliefs.

Conclusions. B. Britten is an outstanding English composer of the 20th century, who succeeded in his multifaceted legacy, on the one hand, to revive the spiritual traditions of the domestic musical culture, and on the other hand, to fit them into the context of the colorful musical modernism, while preserving his author's unique style and deep understanding of the spiritual the essence of the historical processes of his time. B. Britten's pacifist worldview, focused on a negative attitude to any war, also rooted in the religious teachings of Anglicanism, in combination with the spiritual and enlightening orientation of the concepts of most of the composer's works, determined the idea of the «War Requiem», its poetic-intonational and genre originality. On the one hand, the work, structurally built on the basis of an organic combination of the Latin requiem and the poetry of W. Owen, genetically resembles the traditions of the «Anglican requiem». On the other hand, the wide figurative and symbolic spectrum of the content of B. Britten's composition reveals its contact with passion and mystery, focused not only on the theme of sacrifice, but also on the spiritual Transfiguration and their corresponding musical and rhetorical reproduction. The discovery of this kind of genre synthesis in the music of the 20th and early 21st centuries will allow us to deepen the study of English choral music and its spiritual and ethical guidelines.

Key words: «War Requiem» by B. Britten, requiem, «Anglican Requiem», English choral music of the 20th century, genre, style, choir, genre synthesis, polyphony, Anglicanism, pacifism, mystery.

Актуальність теми. Й. Брамс в свій час зазначав: «Саме в Англії зростає покоління музикантів, що знаходяться в стані пошуку, бо вони розуміють, як направляти і вчити. Ви побачите, без сумніву, що з цієї країни прийде щось суттєве» (Stanford, 1908, с. 6). Ці слова великого німецького музиканта стали пророчими, бо саме наприкінці ХІХ – початку ХХ століть розпочався процес англійського музичного «відродження», що дав світовому мистецькому загалу цілий ряд блискучих імен. Серед них одне з почесних місць належить Б. Бріттену. Видатний англійський композитор, диригент, громадський діяч, музикант-просвітник всією своєю творчістю сприяв виходу англійської музичної культури на рівень однієї з провідних серед континентальних країн. Його творчість охоплює практично всі відомі у ХХ столітті музичні жанри, в тому числі й сферу духовної хорової музики, яку можна вважати пріоритетною в англійській музично-історичній традиції різних епох не тільки у відтворенні її національних якостей, але й духовно-етичних «домінант», що генетично сходять і до релігійних настанов англіканства, і до сформованого на його тлі пацифістського світогляду. Зазначені риси англійського духовного «образу світу» отримали яскраве узагальнення в поезії «Військового реквієму» Б. Бріттена, активно затребуваного і у сучасній виконавській практиці. Підняті в ньому теми засудження війни як світового зла, військової агресії, закликів до миру

та духовного єднання людства набули особливої актуальності й в історичних реаліях сучасної України, про що свідчать культурні заходи на підтримку нашої країни. Серед них вельми резонансною подією можна вважати виконання 21 лютого 2023 року в концертній залі «Рудольфіnum» у Празі саме «Військового реквієму» Б. Бріттена. Подію відвідало багато впливових гостей, оскільки, як сказав генеральний директор Чеської філармонії Давід Маречек в інтерв'ю Українському Радіо, «цей концерт вважають однією з найважливіших культурних подій на підтримку України» («Військовий реквієм» для України у Празі, 2023). Сказане виявляє глибинний духовно-змістовний підтекст цього твору, що є затребуваним не тільки у середині минулого століття, але й в історичній ситуації сьогодення, а також визначає актуальність теми представленої статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Творчість Б. Бріттена є предметом активної дослідницької уваги в українському музикознавстві останніх десятиліть, про що свідчать дисертації та супутні публікації Я. Снітко (2018), І. Ягодзинської (2012), а також статті М. Гайдук (2021) та В. Криштофович (2014). Проте більшість з них спрямована виключно до дослідження симфонічної та камерно-інструментальної спадщини композитора. Узагальнюючий начерк щодо творчості класика англійської музики ХХ століття представлено й у фундаментальній монографії О. Корчової

(2020, с. 373–397), в межах якої його творча постать вписана в контекст авторської концепції «музичного модернізму».

Ім'я Б. Бріттена частіше згадується в роботах, орієнтованих на дослідження історії латинського реквієму та його жанрово-стильових метаморфоз у ХХ столітті про що свідчать наукові розвідки І. Гулеско (2003), А. Єфіменко (1996), О. Муравської (2004; 2010). Власне англійська «лінія» цього жанру представлена в роботі Ю. Кучурівського (2019). Більш детальну інформацію щодо творчої особистості та спадщини композитора знаходимо в зарубіжній (англомовній) літературі, в тому числі в монументальних монографіях J. Bridcut (2012), Н. Carpenter (1993), М. Kennedy (1993), N. Powell (2013) та ін. Різноманітні аспекти історії створення «Військового реквієму» Б. Бріттена, його місця в загальній еволюції жанру висвітлені в статтях Almen Byron (2005), Herbert James D. (1999), A. Sutherland (2017), W. Marx (2012), а також в монографіях А. Robertson (1967) та Ph. Rupprecht (2001). Проте названий опус, оригінальність його текстово-змістовної драматургії, жанрово-інтонаційного втілення, закарбовані духовно-етичними настановами творчості Б. Бріттена та її культурно-релігійною генезою, і нині потребує ретельного музикознавчого та музично-культурологічного дослідження задля не тільки осмислення мистецького портрету композитора, але й духовних настанов англійської хорової музики ХХ століття в цілому.

Мета роботи – виявлення духовно-змістовної, жанрово-стильової та поетико-інтонаційної унікальності «Військового реквієму» Б. Бріттена в річищі релігійно-етичних настанов англіканства та пацифістських переконань композитора.

Виклад основного матеріалу. Б. Бріттен – видатний англійський композитор ХХ століття, якому вдалося в своїй досить багатогранній спадщині, з одного боку, відродити духовні традиції вітчизняної музичної культури, з іншого – вписати їх в контекст різнобарвного музичного модерну, зберігаючи при цьому свій авторський неповторний стиль та глибинне розуміння духовної сутності історичних процесів свого часу. Про це свідчить його власна позиція відносно ролі творчої особистості у житті соціуму. За його словами, «митці є митцями, тому що

володіють певною надчуттєвістю <...> У великих митців є не надто приємна звичка розуміти певні речі набагато раніше своїх сучасників» (Корчова, 2020, с. 386). Такого роду «передчуття» стосується й глобальних змін у духовній свідомості людини ХХ століття – свідка грандіозних історичних трагедій у вигляді світових воєн, революцій, що ставлять під загрозу існування всього людства. Закономірними в цьому плані постають процеси віднайдення-відродження духовно-релігійних настанов його буття, скорегованих їх сучасним тлумаченням.

Сказане стосується й ключових релігійно-естетичних переконань митців ХХ століття, в тому числі й Б. Бріттена. Більшість творів цього автора, особливо масштабних композицій (опера, симфонія, хорові композиції кантатно-ораторіального типу тощо) прямо чи опосередковано вміщує духовний підтекст, що визначає сенс всього твору на рівні своєрідного «повчання». Закономірним в цьому плані виглядає інтерес композитора до жанру притчі, що визначив відповідну еволюцію його музично-театральних опусів, а також до широкої сфери англійської хорової культурної музики. В кінцевому підсумку провідною етичною настановою діяльності Б. Бріттена можна вважати загострене почуття відповідальності за зло, що коїться у світі, протест проти будь яких проявів агресії та насилля та заклик до миру (Arthur, Colman, 2024). Закономірним в цьому плані можна вважати й епіграф до «Військового реквієму», в якому композитор, звертаючись до поетичного спадку В. Овена, фактично відобразив своє духовно-етичне та естетичне кредо: «Моя тема – війна та скорбота війни. Все, що поет може зробити – це застерегти». Водночас, такого роду пацифістська позиція єднала Б. Бріттена з багатьма його сучасниками, що стали свідками Першої та Другої світових воєн, з плеядою «окопних поетів» та інших представників талановитої англійської молоді першої половини ХХ століття, трагічна доля яких виявилася узагальненою у вислові «втрачене покоління» (Андрієвський, 2024).

Значимо, що пацифізм є однією з суттєвих складових англійського світобачення, актуалізованого у ХІХ–ХХ століттях. Його сутність визначають на рівні суспільно-політичного руху, який прагне до миру, засуджує будь-які війни та віддає перевагу мирним засобам вирішення конфліктних

ситуацій. Як зазначає А. Коваль, «на світанку західної цивілізації пацифізм виходив із настанов раннього християнства, яке буквально тлумачило Новий Заповіт, закликаючи “не противитися злу насиллям” і “підставляти другу щоку”. <...> Поступово християнська церква розробила теорію справедливої війни, яка була спрямована на обмеження воєнних дій і визначала справедливі причини виникнення воєн та справедливі методи їх ведення, але й дозволяла християнам воювати, якщо цього вимагала від них держава. Проте в рамках християнської віри виникла й утопічна течія, спрямована на відродження й утвердження цілковитого пацифізму. На сучасному етапі розвитку цивілізаційного процесу до сект, що поділяють пацифістські переконання, належать квакери, меноніти, духоборці та свідки Єгови. У зв’язку з цим, деякі християни вважають пацифізм передусім *релігійним* (курсив наш – Ч. С.), а не політичним явищем» (Коваль, с. 111).

Додамо також, що пацифістські ідеї викликали інтерес і у представників англіканської церкви протягом всього періоду її драматичного становлення та розвитку. Зазвичай будь-яка філософсько-теологічна концепція містить пацифізм як невід’ємний компонент. Дбайливо зберігати і постійно зміцнювати мирне співробітництво людей – незаперечна теза її системотворчого та основоположного конструкту. Цими ідеями, як відомо, були просякнуті роботи Ф. Бекона, що пізніше мали серйозний вплив на І. Канта. Інтерес до ідей пацифізму в англіканстві також обумовлений специфікою даної конфесії, позаяк англіканська церква, яка претендує на *кафолічність* своїх релігійних установок, приходить з часом до своєрідного та органічного синтезу різноманітних конфесійних традицій, у яких католицька та протестантська (у широкому розумінні) практики, генетично висхідні в кінцевому підсумку до ранньосередньовічних ідей «Нерозділеної церкви», взаємно доповнюють одна одну. Об’єднання різного, подолання гострих соціально-політичних та релігійних конфліктів, що виключало звернення до традиційних військових засобів, є тлом й для пацифізму. Такого роду єднання, осяяне також духовним Преображенням, фактично складає й духовно-смыслову концепцію «Військового реквієму» Б. Бріттена та поезії В. Овена, що стала однією з його текстово-поетичних основ (див. нижче).

Перші пацифістські організації виникли у Великій Британії та США на початку XIX століття та стали досить суттєвими елементами європейської дійсності, зберігаючи актуальність своїх ідей аж до початку XX століття. Трагіко-драматичним стимулом до активізації пацифістських ідей стали події Першої світової війни, після яких «почали вірити в небеса, тому що повірили у пекло» (Сич, 2018, с. 436). Водночас, серйозний суспільний резонанс викликала спадщина військових «окопних» поетів, які писали про свій трагічний досвід переживань «Великої війни» (Руперт Брук, Айзек Розеберг, Вілфред Овен, Зігфрід Сассун та ін.). Перший з названих авторів був канонізований англіканською церквою (Arthur, Colman, 2024). Основні поетичні теми цих митців охоплювали солдатську юність і наївність, а також гідну поведінку, з якою вони боролися і вмирали. Події Першої світової війни в дусі ідей пацифізму відобразили також художники, серед яких особливо виділялися творчі постаті Пола Неша та Персі Уїндема Льюїса, які пройшли окопне життя і донесли до сучасників образи війни, будучи її активними учасниками (Андрієвський, 2024).

Цей досвід сприйняття суворої реальності історії XX століття, позначеної двома світовими війнами, виявився близьким й для Б. Бріттена, що неодноразово висловлював свою пацифістську позицію. Збереглася його заява до місцевого трибуналу про реєстрацію добросовісних відмов, датована 1942 роком: «Оскільки я вірю, що в кожній людині є дух Божий, я не можу знищувати <...> Усе своє життя я присвятив творчим діям (будучи за фахом композитором), і я не можу брати участі в актах знищення» (Гайдук, 2021, с. 88). Цей світогляд Б. Бріттена, укорінений також в релігійних настановах англіканства, у поєднанні з духовно-просвітницькою спрямованістю концепцій більшості його творів, визначив й задум «Військового реквієму», його поетико-інтонаційну та жанрову своєрідність.

Створення цього опусу на початку 60-х років XX століття було пов’язане з відновленням англіканського собору св. Михайла в Ковентрі, який був практично зруйнований у роки Другої світової війни. Після її закінчення поряд з руїнами було зведено нову споруду в модерновому стилі. У підсумку виник оригінальний архітектурний комплекс-ансамбль, вибудований на землі, освяченій ще у XIV столітті. Кінцевою

метою цього задуму можна вважати єднання минулого та сучасності на основі пацифістських ідей примирення, відтворених у багатьох символах цієї величної культової споруди. Такого ж роду ідеї закладені й у «Військовому реквіємі» Б. Бріттена, в якому реальність посвячень пам'яті загиблих друзів сусідить із шануванням пам'яті усіх жертв війн різних часів та засудженням війни як світового зла. Такого ж роду суміщення різних часово-просторових планів є показовим й для інтонаційно-драматургічного рішення твору Б. Бріттена, що генетично сходить не тільки до власне авторського задуму, але й до його англікансько-пацифістських настанов.

Текстова основа «Військового реквієму» Б. Бріттена являє собою оригінальний синтез сакральних текстів латинської заупокійної служби (реквієму) та поезії В. Овена, що народився в багатодітній родині віруючих англіканців наприкінці XIX століття. Його поезія виступає в аналізованому творі у якості своєрідного історичного «коментаря», що певною мірою конкретизує символізм та позачасовість ритуальних текстів вказаної служби. Такого роду практика є ознакою не тільки оригінального авторського підходу композитора, але й його контактності з англіканською культовою практикою. Обрядовість англіканської церкви у ході її історичного розвитку, з одного боку, увібрала в себе духовні настанови католицької та протестантської традицій, обумовивши появу «Високої» та «Низької» церков, що доповнювали одна одну при домінантній ролі «серединного шляху». З іншого боку, відкритість англіканства різним духовним конфесійним традиціям виявилася співвідносною й з традиціями «Нерозділеної церкви», «давньозахідного православ'я» та їх східнохристиянською генезою (Ігнат'єва, 2012). Заупокійна ритуальна практика англіканської церкви або «Англіканський реквієм», репрезентований в творчості багатьох англійських митців Нового часу, у своєму прагненні до «кафолічності» приходять до органічного синтезу позначених традицій, в яких католицька та протестантська позиції взаємно доповнюють одна одну. Інакше кажучи, до структурної «схеми» латинського католицького реквієму долучаються англійські переклади деяких псалмів та молитов (Кучурівський, 2019; *The Funeral Liturgy*, 2023), викону-

ючи функцію своєрідних тропів та визначаючи специфіку цього конфесійного різновиду християнської траурної заупокійної обрядовості.

Б. Бріттен відтворює цю практику з позицій митця середини XX століття. Функцію конкретизації символіки сакральних текстів, виконують вірші В. Овена, які сам композитор визначив саме як «коментар до меси» (Carpenter, 1993, с. 404–405). Ph. Rupprecht по'язує такого роду підхід автора саме з тропіюванням, розповсюдженням у богослужбовій практиці ще з часів раннього християнства. На думку дослідника, «виразна сила Військового реквієму полягає в тому, що Пломмер описав як “здатність Бріттена пов'язувати, здавалося б, непокдане”». Інтерполяція дев'яти віршів Вілфреда Овена до латинської літургії справедливо розглядається як найоригінальніший композиторський задум. За напруженістю ладо-гармонічної мови цього основного плану можна сказати, що твір звучить у справжньому модерністському тоні, проте, як я стверджуватиму, вся стратегія зв'язування чужих текстових голосів – меси літургії та віршів Овена – сама по собі сходить до знайомої церковної практики тропіювання, за допомогою якої культові богослужбові тексти оточуються іншими, небіблійними текстами, утворюючи оригінальний синтез для літургійного використання» (Rupprecht, 2001, р. 191). Такого роду авторський підхід викликає також певні паралелі із зазначеною вище ідеєю відродження собору в Ковентрі, в якій відбудований новий храм виступає своєрідним історичним «коментарем» по відношенню до руїн свого величного готичного попередника.

Водночас зазначимо, що «часопростір» «Військового реквієму» Б. Бріттена не обмежується тільки протиставленням-діалогом «минулого» та «сучасного». Темброво-інтонаційна драматургія твору дозволяє виділити в ньому принаймні три образні сфери. Перша з них пов'язана з солуючими тенором, баритоном та камерним оркестром, що, спираючись на музичну мову середини XX століття, інтонаційно озвучують поезію В. Овена та символічно відтворюють образи солдатів – учасників «Великої війни». Саме цей аспект дає підстави іменувати цей реквієм «військовим». Друга сфера орієнтована на тембральність мішаного хору, соло сопрано та великий симфонічний оркестр, дзвони та апелює до літургічної сфери, символізуючи

власне поетику латинського реквієму та духовно-сислового масштабність його образів-символів, що генетично сходили, згідно зі словами Б. Бріттена, до динамічної концепції реквієму Дж. Верді (Rupprecht, 2001, р. 203). Нарешті, третя образна сфера, пов'язана з тембральністю дитячого хору та органу з відповідним хорально-діатонічним фактурно-інтонаційним «наповненням», символізує ангельській неземний ідеальний світ. Зазначимо, що в подібному тлумаченні в різноманітних жанрових сферах ця тематика є однією з домінуючих в творчості Б. Бріттена.

Зазначена образна специфіка підкріплена й авторськими вказівками відносно їх просторового розміщення. На передньому плані ближче до слухачів знаходяться тенор і барітон. За ними розташовано мішаний хор, оркестр, що пов'язані з літургічною сферою. Нарешті, дитячий хор розміщено нагорі з принциповим підкресленням їх ангельської природи, відокремленої від жахів земного світу.

Всі названі образні сфери «Військового реквієму» Б. Бріттена, при очевидній їх диференціації темброво-інтонаційного та текстово-символічного плану, разом з тим знаходяться у тісній взаємодії, визначаючи динамічність твору та своєрідний перебіг подій його «надсюжету». Особливості «діалогу» літургічного тексту реквієму та віршів В. Овена мають широкий змістовний спектр. Вони не обмежуються лише коментарем ключових тем-образів богослужбового тексту, що доповнює або конкретизує їх посиленнями на драматичні події ХХ століття. Іноді такого роду коментар вступає в своєрідний іронічний діалог із віковими християнськими культово-сакральними настановами. Цей підхід визначає не тільки духовно-етичну позицію Б. Бріттена, а й англійську культуру в цілому, що в різні часи свого становлення і розвитку так чи інакше тяжіла до сатирично-пародійної жанрової сфери у відтворенні подій вітчизняної історії та їх оцінок. Їх діапазон простягається від двозначної за своєю природою поетики кетча, пародійних месс, жанру антимаски аж до унікального феномену «Опери жебрака», що сприймалася на початку ХVІІІ століття на рівні пародії на опери Г. Ф. Генделя.

У «Військовому реквіємі» Б. Бріттена частіше відчувається *гірка іронія* у сприйнятті вічних тем, що складають змістовну основу

реквієму, позаяк світ, з точки зору авторів, максимально наблизився до апокаліптичного стану, який символізує тритоновая лейтінтонація твору. Так у Першій частині «Requiem aeternam» високій молитві про вічний спокій протистоїть трагічна доля жертв «Великої війни», яку В. Овен визначає як «бійню». Функцію заупокійної меси тут виконують канонади, залпи, гуркіт гармат. Такого роду протиставлення сакрального та пекельно-апокаліптичного земного світів підкреслено, як зазначалося вище, диференціюванням їх жанрово-інтонаційних та темброво-фактурних характеристик. Псалмодійності, хоральності, «обтяженому» *lamento* оркестрового вступу, медитативності протистоїть маршево-скерцозний епізод з експресивним декламаційним теноровим соло у супроводі камерного оркестру. Такого ж роду іронічний «коментар» показовий для другої частини твору Б. Бріттена «Dies irae». З одного боку, очевидною є апокаліптичність як сцени «Страшного суду», так і картин війни, де царює смерть. В той же час відчуттю жаху людини перед «останніми часами», відтвореному в тексті середньовічної секвенції, у віршах В. Овена протистоїть дещо бравадно-іронічний образ смерті як «бойової подруги» або «злої відьми».

Більш загострений діалог між сакральними культовими текстами та «окопною» поезією В. Овена демонструє четверта частина «Sanctus», в межах якої славільно-алілуйному розділу протистоїть соло баритона, що ставить під сумнів необхідність переможних окликів та урочистих фанфар, бо це не поверне життя загиблим. У світі, що загруз у злі, немає приводу для гімнів, але є місце для роздумів-передчуттів про фінал людського буття. Такого ж роду трагізмом просякнута й п'ята частина твору Б. Бріттена «Agnus Dei», що констатує нездатність людства ХХ століття оцінити сутність жертвості Христа, що є зрадженням, зганьбленим та безкінечно самотнім у світі, в якому навіть церква благословляє людей на смерть.

Кульмінаційною в цьому плані можна вважати третю частину реквієму – «Offertorium», в межах якої молитві про помилування та згадуванню про Боже милосердя по відношенню до Авраама, що був готовий принести у жертву власного сина, протистоїть жажлива інтерпретація цього біблійного сюжету В. Овеном: «Пиха охопила старого [Авраама], син був убитий,

і пів-Європи впало за ним». Очевидною є позиція, згідно з якою саме людські пороки та духовна недосконалість є першоджерелом розбрату та зла у світі. В цьому плані показовим можна вважати й розділ «Liber scriptum» із закличним соло сопрано, що певною мірою нагадує монолог пророчиці-сивіли про людські гріхи, зафіксовані в «книзі життя». Саме за ними людство буде засуджене в день «Страшного суду». Тобто, на першому плані виявляється не грізний Бог-суддя, що карає людство (як у багатьох реквіємах попередників Б. Бріттена), а гріховна природа людського єства. Остання проявляється і у експресивному соло баритона в «Dies irae» (цифра 49), в якому через вірші В. Овена (звертання до пушки) кинуто виклик Небесам і, водночас, прокляття зброї, що приводить до світових війн та незліченних жертв.

Фіксування у «Військовому реквіємі» цієї жахливої картини світової катастрофи, співвідносної з гамлетівським «звихнувся час» (рос. «распалась связь времен») (Сич, 2018, с. 432) позначилося й на згадуваній провідній лейтмотивації твору – тритоні, що в різноманітних темброво-фактурних модифікаціях поєднує його різні образні сфери та домінує практично у всіх частинах твору. Певною мірою вільною від нього можна вважати лише партію дитячого хору, що асоціюється з ангельським світом.

Проте концепція твору Б. Бріттена не зводиться лише до констатації апокаліптичних жахів війни та загибелі людства. Підсумок підводить фінальна шоста частина «Libera me», в якій символічно відтворено примирення колишніх ворогів. Приймаючи мученицьку смерть, пройшовши через пекло випробувань та усвідомлення безглуздості всіх страшних жертв «Великої війни», вони звільняються від ідеї про необхідність кровопролиття. Колишні вороги стають друзями, пробачуючи один одного. Саме так до них приходять «Вічний спокій» та «Вічний світ», проголошений в заключних текстах канонічного латинського реквієму. Саме так Б. Бріттен відтворює не тільки свої пацифістські принципи, але й ідею *духовного Преображення*, набутого безіменними «героями»-мучениками, героями-жертвами, що проходять через пекло нелюдських випробувань.

Сказане позначилося й на інтонаційній мові фіналу «Військового реквієму», що відзначена

єднанням всіх позначених образних сфер твору. Партії солюючого тенору та баритону після експресивно-декламаційних монологів попередніх частин поєднані в мелодійній «колисковій», в той час як партитура мішаного хору гранично наближується до діатоніки партії дитячого хору. Спільність музичного матеріалу підкреслюється так активним використанням поліфонічної техніки, канонів, що символізують в музиці ХХ століття образи Порядку, Досконалості, Гармонії і, водночас, вікові традиції англійської культури.

Зазначимо, що глибина відтворення всіх образних планів твору Б. Бріттена – історичного, літургійного та сакрального – була блискуче узагальненою в однойменному авангардному фільмі Дерека Джармена, поставленому у 1988 році (Реквієм війни (фільм), 2024). Монтаж-мозаїка кадрів історичної кінохроніки Першої та Другої світових війн та військових конфліктів ХХ століття у поєднанні з безсловесною акторською грою (у ролі Слова виступає музичний текст «Військового реквієму» Б. Бріттена) Лоуренса Олів'є, Шона Біна, Натаніеля Паркера та ін. вступає у взаємодію з культово-сакральними ознаками біблійної історії, зокрема, з пасіонами та їх символікою (розп'яття, терновий вінець, оплакування, Преображення тощо), алюзивно співвідносною також з ренесансним духовним живописом.

Образно-сміслова та духовна глибина «Військового реквієму» Б. Бріттена, в якій оригінальним чином поєднано минуле і сучасне буття людства та його духовних настанов, відповідно підіймає питання про його жанрову специфіку. Зазначений вище зв'язок з традиціями «англійського реквієму», що прагне до певної «кафолічності», виявляється не тільки в «мозаїці» латинських та англійських текстів, але й у його посвяті *усім* жертвам війн, у принциповому засудженні будь-яких військових конфліктів, в чому фактично відтворено пацифістську спрямованість раннього християнства як такого та близькість його ідей англійському світобаченню. Крім того, очевидним постає зв'язок цього твору й з поезією Пасіона, позаяк тема жертвовності, трагічної та безглуздої загибелі найкращих представників молодого покоління стає своєрідним застереженням для нащадків, по що свідчить епіграф цього реквієму (див. вище). У згадуваному фільмі Д. Джармена в цій

ролі виступають Поет (В. Овен) та його друзі-солдати та історія їх трагічної загибелі.

Образна та часово-просторова багатогранність «Військового реквієму» Б. Бріттена викликає також асоціації з жанровими ознаками містерії, що мала глибоке коріння в англійській культурі, починаючи з епохи Середньовіччя. Активне відродження цього жанру відбувалося і на початку ХХ століття. У 30-ті роки у Франції, Англії, Іспанії здійснюються реконструкції середньовічних текстів з відповідною візуалізацією. В Англії, при Кентерберійському соборі, починаючи з цього часу, щорічно влаштовуються релігійні фестивалі, спеціально для яких драматурги пишуть п'єси-містерії. Такого роду практика була відомою й для Б. Бріттена. Типологічні ознаки містерії у «Військовому реквіємі» є очевидними не тільки у наявності певної театралізації духовного типу, але й у взаємодії земного та сакрального світів з їх відповідною атрибутикою та символікою. Крім того, в аналізованому творі присутня головна ідея містеріальної поезії, закладена в ній ще з язичницьких часів. Це спрямованість до духовного Преображення, поєднуваного в тому числі й з переживанням фізичної смерті та подоланням страху перед нею. В цьому плані твір Б. Бріттена виявляє не тільки новаційний підхід до старовинного жанру, але й його актуальність в умовах сьогодення, позначеного пошуками високих метафізичних істин, що будуть спроможні відновити мир та поєднати людство.

Висновки. Отже, Б. Бріттен – видатний англійський композитор ХХ століття, якому вдалося в своїй багатогранній спадщині, з одного боку, відродити духовні традиції вітчизняної музичної культури, з іншого – вписати їх в контекст різнобарвного музичного модерну, зберігаючи при цьому свій авторський неповторний стиль та глибинне розуміння духовної сутності історичних процесів свого часу. Пацифістський світогляд Б. Бріттена, сконцентрований на негативному відношенні до будь-якої війни, також укорінений в релігійних настановах англіканства, у поєднанні з духовно-просвітницькою спрямованістю концепцій більшості творів композитора, визначив й задум «Військового реквієму», його поетико-інтонаційну та жанрову своєрідність. З одного боку, твір, структурно вибудований на основі органічного поєднання латинського реквієму та поезії В. Овена, генетично сходиться до традицій «англіканського реквієму». З іншого боку, широкий образно-символічний спектр змістовного наповнення композиції Б. Бріттена виявляє її контактність з пасіоном та містерією, сконцентрованих не тільки на темі жертвовності, але й духовного Преображення та їх відповідного музично-риторичного відтворення. Виявлення такого роду жанрового синтезу в музиці ХХ – початку ХХІ століть дозволить поглибити дослідження англійської хорової музики та її духовно-етичних настанов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрієвський О. Гімн для приреченої молоді: Британські поети Першої світової. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/12/7/160611> (дата звернення: 16.08.2024).
2. «Військовий реквієм» для України у Празі. URL: <https://radioukrajina.cz/novyny/novyny-z-jevropskejs-kogosouzy/v-js-kovuj-rekv-jem-dlja-ukrajiny-u-praz> (дата звернення: 18.08.2023).
3. Гайдук М. І. «Simfonia da Requiem» Бенджаміна Бріттена: семантичні та конструктивні ознаки реквієму. *Українське музикознавство*. 2021. Вип. 47. С. 79–100.
4. Гулеско І. Музично-художня типологія реквієму в європейському культурному контексті. Монографія. Харківська державна академія культури. Харків, 2003. 175 с.
5. Єфіменко А. Г. Еволюція жанру реквієму в аспекті трактовки теми смерті (реквієм доби романтизму): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – музичне мистецтво / НМАУ ім. П. І. Чайковського. Київ, 1996. 26 с.
6. Ігнат'єва О. С. Англіканство: генеза, віросповідна цінність, місце в соціокультурному житті Англії: автореф. дис. ... канд. філософських наук: 09.00.11 – релігієзнавство / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2012. 18 с.
7. Коваль А. Витоки і розвиток пацифістської діяльності. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2009. Вип. 16. С. 109–115.
8. Корчова О. Музичний модернізм як terra incognita: монографія. Київ: Музична Україна, 2020. 490 с.
9. Криштофович В. Фантастика в опері Б. Бріттена «Сон літньої ночі». *Київське музикознавство*. 2014. Вип. 50. С. 250–261.
10. Кучурівський Ю. С. Жанрова традиція реквієму у творчості композиторів Великобританії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – Музичне мистецтво / Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса, 2019. 20 с.

11. Муравська О. В. Нариси з історії зарубіжної музичної культури. Одеса: Друкарський дім, 2010. Вип. 1. 214 с.
12. Муравська О. В. Німецька траурна погребальна музика лютеранської традиції як феномен європейської культури XVII–XX століть: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – музичне мистецтво / Одеська державна музична академія ім. А. В. Нежданової. Одеса, 2004. 16 с.
13. Реквієм війни (фільм): URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Реквієм_війни_\(фільм\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Реквієм_війни_(фільм)) (дата звернення: 18.07.2024).
14. Сич О. Зміни в суспільній свідомості європейського суспільства після першої світової війни. *Велика війна 1914–1918 рр. / Наук. ред. С. С. Трояна*. Київ: «Кондор», 2018. С. 426–440.
15. Снітко Я. Камерно-інструментальна творчість Бенджаміна Бріттена: жанрово-стильові параметри: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – Музичне мистецтво / Національна музична академія України імені П. І. Чайковського. Київ, 2018. 17 с.
16. Ягодзинська І. О. Музичне та вербальне у процесі смислового становлення художнього тексту (Р. Вагнер – Т. Манн – Б. Бріттен): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – Музичне мистецтво / Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса, 2012. 16 с.
17. Almén Byron. Poetry Analysis in the Music Classroom – Wilfred Owen and Britten’s War Requiem. *Journal of Music Theory Pedagogy*. 2005. Vol. 19, № 1. P. 1–49.
18. Arthur D., Colman M. D. Music and the Psychology of Pacifism: Benjamin Britten’s War Requiem. URL: <https://www.satyagrahafoundation.org/music-and-the-psychology-of-pacifism-benjamin-brittens-war-requiem/> (дата звернення: 09.08.2024).
19. Bridcut John. *The Essential Britten*. London: Faber and Faber. 2012. 448 p.
20. Carpenter H. *Benjamin Britten: a biography*. London: Faber, 1993. 680 p.
21. Dockery Jr. V. D. *Tracing the Genesis of the English Requiem Through Selected Works: Doctoral dissertation* / University of South Carolina, 2019. 152 p.
22. Herbert James D. Bad Faith at Coventry: Spence’s Cathedral and Britten’s War Requiem. *Critical Inquiry*, vol. 25, no. 3, Spring 1999, pp. 535–565.
23. Kennedy M. *Britten*. London: J. M. Dent, 1993. 355 p.
24. Marx W. «Requiem sempiternam»? Death and the musical requiem in the twentieth century. *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*. 2012. № 17 (2). P. 119–129.
25. Powell Neil. *Benjamin Britten: A Life for Music*. Henry Holt and Company, 2013. 508 p.
26. Robertson A. *Requiem. Music of mourning and consolation*. New York, Washington: Frederik A. Praeger Publisher, 1967. 300 s.
27. Rupprecht Ph. *Britten’s Musical Language*. Cambridge University Press, 2001. 358 p.
28. Stanford C. V. *Studies and Memories*. London. Published by A. Constable, 1908. 212 p.
29. Sutherland Andrew. School and university music collaboration: A case study of a performance of Britten’s War Requiem. *Music Performance Research*. 2017. Vol. 8. Pp. 98–113.
30. The Funeral Liturgy. URL: <http://anglicancathedralcornerbrook.com/resources/Funeral/FuneralLiturgyFormI.pdf> (дата звернення: 29.10.23).

REFERENCES:

1. Andriyevs'kyi, O. (2024). Himn dlya pryrechenoyi molodi: Brytans'ki poety Pershoyi svitovoyi [Anthem for Doomed Youth: British Poets of the First World War]. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/12/7/160611>
2. «Viys'kovyy rekviyem» dlya Ukrayiny u Prazi [“War Requiem” for Ukraine in Prague] (2023). Retrieved from: <https://radioukrajina.cz/novyny/novyny-z-jevropijs-kogo-souzy/v-js-kovyj-rekv-jem-dlja-ukrajiny-y-praz>
3. Hayduk, M. I. (2021). «Simfonia da Requiem» Bendzhamina Brittena: semantychni ta konstruktyvni oznaky rekviyemu [“Simfonia da Requiem” by Benjamin Britten: semantic and structural features of the requiem]. *Ukrayins'ke muzykoznavstvo*. 47, 79–100 [in Ukrainian].
4. Hulesko, I. (2003). Muzychno-khudozhnya typolohiya rekviyemu v yevropeys'komu kul'turnomu konteksti. Monohrafiya [Musical and artistic typology of the requiem in the European cultural context. Monograph]. Kharkiv: Kharkivs'ka derzhavna akademiya kul'tury [in Ukrainian].
5. Yefimenko, A. G. (1996). Evolyutsiya zhanru rekviyemu v aspekti traktovky temy smerti (rekviyem doby romantyzmu) [The evolution of the requiem genre in terms of the interpretation of the theme of death (requiem of the era of romanticism)]. Extended abstract of candidate’s thesis. Kyiv: NMAU im. P. I. Chaykovs'koho [in Ukrainian].
6. Ihnat'yeva, O. S. (2012). Anhlikanstvo: geneza, virospovidna tsinnist', mistse v sotsiokul'turnomu zhytti Anhliy [Anglicanism: genesis, religious value, place in the socio-cultural life of England]. Extended abstract of candidate’s thesis. Kyiv: Kyivskiy natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

7. Koval', A. (2009). Vytoky i rozvytok patsyfist-s'koyi diyal'nosti [Origins and development of pacifist activity]. *Suchasna ukrayins'ka polityka. Polityky i politolohy pro neyi*. 16, 109-115 [in Ukrainian].
8. Korchova, O. (2020). *Muzychnyy modernizm yak terra incognita: monohrafiya* [Musical modernism as terra incognita: a monograph]. Kyiv: Muzychna Ukrayina [in Ukrainian].
9. Kryshstofovych, V. (2014). *Fantastyka v operi B. Brittena «Son litn'oyi nochi»* [Fiction in the opera "A Midsummer Night's Dream" by B. Britten]. *Kyyivs'ke muzykoznavstvo*. 50, 250-261 [in Ukrainian].
10. Kuchurivs'kyy, YU. S. (2019). *Zhanrova tradytsiya rekviyemu u tvorchosti kompozytoriv Velykobrytaniyi ostann'oyi tretyny KHKH – pochatku XXI st.* [The genre tradition of the requiem in the work of British composers of the last third of the 20th – the beginning of the 21st century]. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odes'ka natsional'na muzychna akademiya imeni A. V. Nezhdanovoyi [in Ukrainian].
11. Muravs'ka, O. V. (2010). *Narysy z istoriyi zarubizhnoyi muzychnoyi kul'tury* [Essays on the history of foreign musical culture]. Odessa: Drukars'kyy dim [in Ukrainian].
12. Muravs'ka, O. V. (2004). *Nimets'ka traurna pohrebal'na muzyka lyuterans'koyi tradytsiyi yak fenomen yevropeys'koyi kul'tury XVII–XX stolit'* [German mournful funeral music of the Lutheran tradition as a phenomenon of European culture of the 17th–20th centuries]. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odes'ka derzhavna muzychna akademiya im. A. V. Nezhdanovoyi [in Ukrainian].
13. *Rekviyem viyny (fil'm)* [War Requiem (film)] (2023). Retrieved from: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Реквієм_війни_\(фільм\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Реквієм_війни_(фільм))
14. Sych, O. (2018). *Zminy v suspil'niy svidomosti yevropeys'koho suspil'stva pislya pershoyi svitovoyi viyny* [Changes in the public consciousness of European society after the First World War]. *Velyka viyna 1914– 1918 rr. / Nauk. red. S. S. Troyana*. Kyiv: Condor [in Ukrainian].
15. Snitko, Ya. (2018). *Kamerno-instrumental'na tvorchist' Bendzhamina Brittena: zhanrovo-styl'ovi parametry* [Benjamin Britten's chamber and instrumental work: genre and style parameters]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: NMAU im. P. I. Chaykovs'koho [in Ukrainian].
16. Yahodzyns'ka, I. O. (2012). *Muzychne ta verbal'ne u protsesi smyslovoho stanovlennya khudozhn'oho tekstu (R. Vahner – T. Mann – B. Britten)* [Musical and verbal in the process of meaningful formation of an artistic text (R. Wagner – T. Mann – B. Britten)]. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odes'ka natsional'na muzychna akademiya imeni A. V. Nezhdanovoyi [in Ukrainian].
17. Almén, Byron (2005). *Poetry Analysis in the Music Classroom – Wilfred Owen and Britten's War Requiem*. *Journal of Music Theory Pedagogy*. Vol. 19, № 1. Pp. 1-49.
18. Arthur, D., Colman, M. D. (2004). *Music and the Psychology of Pacifism: Benjamin Britten's War Requiem*. Retrieved from: <https://www.satyagrahafoundation.org/music-and-the-psychology-of-pacifism-benjamin-brittens-war-requiem/>
19. Bridcut, John (2012). *The Essential Britten*. London: Faber and Faber [in English].
20. Carpenter, H. (1993). *Benjamin Britten: a biography*. London: Faber [in English].
21. Dockery, Jr. V. D. (2019). *Tracing the Genesis of the English Requiem Trough Selected Works: Doctoral dissertation / University of South Carolina* [in English].
22. Herbert, James D. (1999). *Bad Faith at Coventry: Spence's Cathedral and Britten's War Requiem*. *Critical Inquiry*, vol. 25, no. 3, pp. 535-565.
23. Kennedy, M. (1993). *Britten*. London: J. M. Dent [in English].
24. Marx, W. (2012). «Requiem sempiternam»? *Death and the musical requiem in the twentieth century*. *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*. 17 (2), 119-129 [in English].
25. Powell, Neil (2013). *Benjamin Britten: A Life for Music*. Henry Holt and Company [in English].
26. Robertson, A. (1967). *Requiem. Music of mourning and consolation*. New York, Vashington: Frederik A. Praeger Pabliher [in English].
27. Rupprecht, Ph. (2001). *Britten's Musical Language*. Cambridge University Press [in English].
28. Stanford, C. V. (1908). *Studies and Memories*. London. Published by A. Constable [in English].
29. Sutherland, Andrew (2017). *School and university music collaboration: A case study of a performance of Britten's War Requiem*. *Music Performance Research*. 8, 98-113 [in English].
30. *The Funeral Liturgy* (2023). Retrieved from: <http://anglicancathedralcornerbrook.com/resources/Funeral/FuneralLiturgyFormI.pdf>